

۱۶۲۱۹۹۵

تحلیل
مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی
در
قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

علی محمد روشنی
قاضی دادگستری

انتشارات بهنامی

۱۳۹۵

سرشناسه	: روشنی، علی محمد، ۱۳۴۳ -
عنوان قراردادی	: ایران. قوانین و احکام
عنوان و نام پدیدآور	: تحلیل مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ / علی محمد روشنی.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات بهنامی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۲ص.
شابک	: 978-600-323-054-5
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه:ص. ۱۴۰.
موضوع	: مسوولیت جزائی شخصیت حقوقی -- ایران
موضوع	: مسوولیت (حقوق) -- ایران
موضوع	: مسوولیت جزائی -- ایران
موضوع	: حقوق جزا -- ایران
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ۳ت۹/۸۳۹KMH
رده بندی دیوبند	: ۳۴۶/۵۵۰۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۲۹۱۲۳

انتشارات به نامی

خ انقلاب، اول خ اردیبهشت (منیری جاوید)، تلفن ۶۶۴۰۹۹۲۳

***

تحلیل مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

علی محمد روشنی

تیراژ: ۳۰۰

چاپ اول: ۱۳۹۵

صفحه آرایشی: توکلی

چاپ: پیام

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۲۳-۰۵۴-۵

ISBN: 978-600-323-054-5

فهرست مطالب

۱۱	.....	مقدمه
۱۳	.....	بیشگفتار
۲۳	.....	بخش اول: تعاریف و کلمات
۲۳	.....	۱-۱ مفاهیم و اصطلاحات
۲۳	.....	۱-۱-۱ شخص
۲۴	.....	۱-۱-۱-۱ واژه شناسی
۲۴	.....	۱-۱-۱-۲ معنی اصطلاحی
۲۵	.....	۱-۱-۲ شخص حقوقی
۲۷	.....	۱-۱-۳ مسئولیت
۲۷	.....	۱-۱-۳-۱ واژه شناسی
۲۷	.....	۱-۱-۳-۲ معنی اصطلاحی
۲۸	.....	۱-۱-۴ مسئولیت کیفری
۳۰	.....	۱-۲ مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و سابقه تاریخی آن
۳۱	.....	۱-۲-۱ چالش مخالفت با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و پاسخ موافقان
۳۲	.....	۱-۲-۱-۱ فقدان اراده و قوه ادراک برای ارتکاب جرم
۳۳	.....	۱-۲-۱-۲ نقض اصل شخصی بودن مجازاتها
۳۳	.....	۱-۲-۱-۳ عدم امکان اعمال بعضی از مجازاتها
۳۴	.....	۱-۲-۱-۴ عدم امکان تامین اهداف مجازاتها
۳۴	.....	۱-۲-۱-۵ بیهوده بودن اعمال مجازات
۳۵	.....	۱-۲-۱-۶ عدم امکان احضار، جلب یا بازداشت
۳۵	.....	۱-۲-۱-۷ منافات مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی با اصل تخصص

- ۳۸..... ۱۲۰۲ مبنای انتساب جرم به اشخاص حقوقی.....
- ۳۹..... ۱-۲-۲-۱- نظریه مسئولیت نیابتی.....
- ۳۹..... ۱-۲-۲-۲- نظریه شخصیت ثانویه (مسئولیت مستقیم).....
- ۴۰..... ۱-۲-۲-۳- نظریه تقصیر جمعی.....
- ۴۰..... ۱-۲-۲-۴- نظریه سیاست شخص حقوقی.....
- ۴۲..... ۱۲۰۳ پیشینه (سابقه) تحقیق.....
- ۴۳..... ۱-۲-۴- لوازم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....
- ۴۳..... ۱-۲-۴-۱- پیش بینی واکنشهای اجتماعی مناسب.....
- ۴۴..... ۱-۲-۴-۲- وجود آیین دادرسی خاص.....
- ۴۵..... ۱-۲-۴-۳- پیش بینی تشکیلات قضائی و محاکم ویژه.....
- ۴۵..... ۱-۲-۴-۴- دولت نهادهای اداری در دادرسی.....
- ۴۵..... ۱-۲-۴-۵- پیش بینی سازوکار لازم برای جلوگیری از ارتکاب جرم.....
- ۴۶..... ۱-۲-۴-۶- استفاده از نهادهای حسرونیکی.....
- ۴۷..... ۱-۲-۴-۷- وجود رابطه مسئولیت کیفری شخص حقوقی با وظایف مدیریتی و سازمانی شخص مرتکب.....
- ۴۶..... ۱۲۰۵ سابقه تاریخی موضوع.....
- ۴۷..... ۱-۲-۵-۱- دوران باستان.....
- ۴۹..... ۱-۲-۵-۲- دوران معاصر.....
- ۵۳..... ۱-۲-۵-۲-۱- قوانین مصوب قبل از ۱۳۸۸.....
- ۵۳..... ۱-۲-۵-۲-۱-۱- موارد توجه مسئولیت به شخص حقوقی.....
- ۵۳..... الف- قانون تجارت.....
- ب- ماده ۴ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی.....
- ۵۴..... مصوب سال ۱۳۳۴.....
- ۵۴..... ج- ماده واحده راجع به تعیین مجازات متخلفین از اصل ۲۱ متمم قانون اساسی مشروطه.....
- ۵۵..... د- ماده ۱۵ قانون اقدامات تامینی مصوب ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۹.....
- ۵۶..... ه- ماده ۲۰۱ قانون مالیاتهای مستقیم مصوب ۱۳۴۶.....
- ۵۶..... و- ماده ۲۸ قانون حمایت از حقوق مصنفان و هنرمندان مصوب دی ماه ۱۳۴۸.....
- ۵۶..... ز- ماده ۸ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۶ دی ماه ۱۳۵۲.....
- ۵۷..... ح- ماده ۹ قانون تنظیم توزیع کالاهای مورد احتیاج عامه مصوب ۱۳۵۳.....

ط- ماده ۱۰۹ قانون تامین اجتماعی مصوب ۳ تیر ماه ۱۳۵۴.....	۵۷
ی- ماده ۱۸ قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵.....	۵۷
ک- ماده واحده قانون الحاق ماده ۲۲۱ مکرر به قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۵۷:.....	۵۸
۲-۱-۲-۵-۱- موارد توجه مسئولیت به نماینده یا مدیر شخص حقوقی.....	۵۹
الف ماده ۱۰ لایحه قانونی تشکیل دادگاه فوق العاده رسیدگی به جرائم ضد انقلاب مصوب ۱۳۵۸.....	۵۹
ب ماده ۷۶ قانون نظام صنفی مصوب ۱۳۵۹.....	۵۹
ج ماده ۲ لایحه قانونی رفع تجاوز از تاسیسات آب و برق کشور مصوب ۱۳۵۹.....	۶۰
د ماده ۱ قانون حمل و نقل مبادلات و محمولات و مرسولات پستی... مصوب ۱۳۶۰:.....	۶۰
ه- ماده ۱۲ قانون تعزیرات حکومتی مصوب ۲۲ اسفند ۱۳۶۷:.....	۶۰
و- مقررات ماده ۱۳ قانون الزام شرکتها... از صورت وضعیت مسافری و بارنامه (مصوب ۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۸).....	۶۱
ز- ماده ۱ قانون مجازات اخلا برای در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۹ آذر ماه ۱۳۶۹.....	۶۲
ح- قانون نظام صنفی مصوب ۲۴ اسفند ۱۳۸۲:.....	۶۳
ط- ماده ۵۶۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۱/۵/۸۵.....	۶۴
۲-۲-۵-۱- قوانین مصوب بعد از ۱۳۸۸.....	۶۸
۱-۲-۲-۲-۱- قانون جرائم رایانه‌ای.....	۶۸
۲-۲-۵-۱- قانون مجازات اسلامی.....	۷۰
۱-۲-۲-۲-۲-۱- چگونگی مسئولیت اشخاص حقوقی در مجازات.....	۷۰
الف- شرایط تحقق مسئولیت مدنی.....	۷۰
ب- مجازات‌های مقرر و ملاک‌های تعیین آنها.....	۷۱
ج- انواع ملاک‌های تعیین مجازات.....	۷۱
د- اشخاص حقوقی مستثنی از مسئولیت.....	۷۲
ه- میزان و چگونگی تعیین مجازات جزای نقدی.....	۷۲
و- موارد اعمال انحلال و مصادره اموال.....	۷۲
ز- شرایط و چگونگی حصول مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....	۷۲
۱- ارتکاب جرم توسط نماینده قانونی شخص حقوقی.....	۷۳
۲- وقوع جرم به نام یا در راستای منافع شخص حقوقی.....	۷۶
۱-۲- ارتکاب جرم به نام شخص حقوقی.....	۷۶

- ۲۲ ارتکاب جرم در راستای منافع شخص حقوقی ۷۶
- ۳ مستثنی نبودن شخص حقوقی از مسئولیت کیفری ۷۸
- ۳۱ ارتکاب جرم در راستای اعمال حاکمیت ۷۸
- ۲-۲- دولتی بودن شخص حقوقی ۸۲
- ۲-۲-۵-۱۰۲- نگاهي به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ق.ج.ر. ۹۰
- الف - شرایط تحقق مسئولیت ۹۰
- ب- نحوه تعیین مجازات ۹۱
- ج- پیش بینی مجازات تبعی برای مدیر شخص حقوقی ۹۲
- بخش دوم ضمانت اجراهای قابل اعمال نسبت به اشخاص حقوقی در ق.م.ا. ۱۳۹۲ ..... ۹۵
- ۲-۱- انواع ضمانت اجرا ۹۸
- ۲-۱-۱- انحلال و توقیف اموال و شرایط اعمال آنها ۹۹
- ۲-۱-۱-۱- مفهوم مصدومیت و انحلال ۹۹
- ۲-۱-۱-۱-۱- واژه شناسی ۹۹
- ۲-۱-۱-۱-۲- معنی اصطلاحی ۹۹
- ۲-۱-۱-۲- انحلال ۱۰۰
- ۲-۱-۱-۲-۱- واژه شناسی ۱۰۰
- ۲-۱-۱-۲-۱-۱- معنی اصطلاحی ۱۰۰
- ۲-۱-۱-۲-۲- موارد اعمال مصدومیت اموال و انحلال ۱۰۱
- ۲-۱-۱-۲-۱- ایجاد برای ارتکاب جرم ۱۰۱
- ۲-۱-۱-۲-۲- انحراف از هدف اولیه و فعالیت انحصاری در ارتکاب ۱۰۲
- ۲-۱-۲- مجازات جزای نقدی ۱۰۲
- ۲-۱-۳- انتشار حکم در رسانه ۱۰۳
- ۲-۱-۳-۱- مفهوم انتشار ۱۰۴
- ۲-۱-۳-۲- مفهوم رسانه ۱۰۴
- ۲-۱-۴- ممنوعیت از صدور بعضی از اسناد تجاری ۱۰۴
- ۲-۱-۵- ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی ۱۰۶
- ۲-۱-۶- ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه ۱۰۷
- ۲-۲- مقایسه مجازات و مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ق.م.ا.ب.ق.ج.ر. ۱۰۸

۱۰۸	۲-۲-۱	وجوه اختلاف
۱۱۱	۲-۲-۲	وجوه تشابه
۱۱۱	۲-۲-۳-۱	بیش‌بینی مسئولیت کیفری شخص حقیقی مرتکب
۱۱۱	۲-۲-۳-۲	عدم رعایت رژیم قانونی بودن حقوق کیفری در اعمال مجازاتها
۱۱۵		بخش سوم: کلیات حقوق جزا و دادرسی اشخاص حقوقی
۱۱۵	۳-۱	همکاری در جرائم ارتكابی اشخاص حقوقی
۱۱۶	۳-۱-۱	مشارکت
۱۱۷	۳-۱-۲	معاونت
۱۲۰	۳-۲	امکان اعمال تهدید ای زردی کننده مجازات نسبت به اشخاص حقوقی
۱۲۰	۳-۲-۱	تخفیف مجازات
۱۲۱	۳-۲-۲	تعویق صدور حکم
۱۲۲	۳-۲-۳	تعلیق اجرای مجازات
۱۲۳	۳-۳	بررسی امکان اعمال مجازات تبعی و تکمیلی
۱۲۳	۳-۳-۱	مجازات تبعی
۱۲۳	۳-۳-۲	مجازات تکمیلی
۱۲۴	۳-۴	امکان اعمال علل موجهه جرم نسبت به جرائم ارتكابی اشخاص حقوقی
۱۲۴	۳-۴-۱	اضطرار
۱۲۵	۳-۴-۲	دفاع مشروع
۱۲۷	۳-۴-۳	اجرای قانون اهم
۱۲۷	۳-۴-۴	اجرای امر آمر قانونی
۱۲۸	۳-۵	آیین دادرسی کیفری اشخاص حقوقی
۱۲۸	۳-۵-۱	چگونگی دعوت برای دادرسی
۱۲۹	۳-۵-۲-۱	مرحله تحقیق و تعقیب
۱۲۹	۳-۵-۲-۲	احضار شخص حقیقی مرتکب جرم و یا نماینده شخص حقوقی
۱۲۹	۳-۵-۲	منع اعطاء نمایندگی شخص حقوقی به مرتکب
۱۳۰	۳-۵-۳	عدم تحمیل محدودیتهای قانونی در مورد نماینده شخص حقوقی
۱۳۰	۳-۵-۴	اقدامات تامینی ویژه اشخاص حقوقی
۱۳۱	۳-۵-۴-۱	ممنوعیت انجام بعضی از فعالیت‌های شغلی

- ۳۵۴-۲ منع تغییر ارادی در وضعیت شخص حقوقی..... ۱۳۱
- ۳۵۵ تأمین خواسته از اموال شخص حقوقی..... ۱۳۱
- ۳۵۶ امکان صدور قرار موقوفی تعقیب..... ۱۳۲
- ۳-۵-۷-۳-چگونگی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی دارای شعب متعدد..... ۱۳۲
- ۳۵۷-۱-۲ ارتکاب خودسرانه جرم توسط شعب فرعی..... ۱۳۲
- ۳-۵-۷-۲ ارتکاب جرم طبق تصمیم مرکزیت اصلی..... ۱۳۲
- ۳-۵-۸-۳-چگونگی تاثیر اقرار نماینده نسبت به اتهام شخص حقوقی در آ.د.ج.ا.ح..... ۱۳۳
- ۳-۵-۹-۳-وضعیت سوگند در موارد اتهامی شخص حقوقی در آ.د.ج.ا.ح..... ۱۳۳
- ۳۱۰-۳-روم-تعیت از قانون آیین دادرسی کیفری در موارد سکوت آ.د.ج.ا.ح..... ۱۳۳
- بخش چهارم: نتیجه گیری و پیشنهادات..... ۱۳۵
- ۴۱ نتیجه گیری..... ۱۳۵
- ۴-۲-۴-پیشنهادات..... ۱۳۸
- فهرست منابع..... ۱۴۱

www.ketaboo.ir

مقدمه

موضوع تحقیق حاضر تحلیل مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است. تا قبل از تصویب این قانون مسئولیت کیفری این اشخاص به نحوی که هم‌اکنون در قانون مذکور آمده است پیش‌بینی نشده بود که ناکارآمدی این رویکرد باعث گردید که مسئولیت کیفری این اشخاص در سال ۱۳۹۲ به طور صریح و عام این نوع مسئولیت را پیش‌بینی نماید و باب به شرح کیفری این حوزه را مسدود کند. این تحقیق با هدف آسیب‌شناسی عملکرد مقنن در مه‌ال مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تبیین وجوه نمان مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی و حقوقی و جلب توجه مقنن به کاستی‌های موجود در قوانین پیش‌آمده تحریر شده است. با مذاقه در مواد ناظر به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و ضمانت‌های مقرر بر این اشخاص درمی‌یابیم رویکرد مقنن در ق.م.ا. ۱۳۹۲ در قبال مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مبتنی بر اعمال کیفر و ارتکاب جرم از سوی نماینده شخص حقوقی است. با بر اساس منافع شخص حقوقی است و همین امر از مهمترین شرایط لازم برای تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی است؛ از طرفی مبتنی بودن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی بر اساس مسئولیت به خاطر عمل غیر، عدم امکان اعمال برخی از مجازات‌ها نسبت به آن، نیز ارتکاب جرم از سوی نماینده شخص حقوقی از مهم‌ترین وجوه تمایز مسئولیت کیفری این اشخاص می‌باشند. اراده جمعی بالاخص اراده نماینده شخص حقوقی موجب تحقق عنصر معنوی در جرائم منسوب به اشخاص حقوقی بوده و احراز آن همانند اشخاص حقیقی از طریق اوضاع و احوال عملی خواهد بود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی باچالش‌هایی مواجه است که نقض اصل شخصی بودن مجازات‌ها، عدم تحقق اهداف مجازات‌ها، ناممکن بودن تحمیل بسیاری از مجازات‌ها، فقدان امکان ارتکاب برخی از جرائم و مشکلات راجع به آیین دادرسی از جمله مهمترین این چالشها است که در این نوشتار به آنها پرداخته شده است. در ارتباط با مبنای مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی نظریات متعددی ارائه گردیده است که

مورد بررسی واقع شده‌اند که از بین آنها نظریه "سیاست شخص حقوقی" مناسب‌ترین نظریه است زیرا امکان بیشتری را برای مسئول شناختن شخص حقوقی در قبال جرائم ارتكابی و جلوگیری از تضعیف دفاع اجتماعی ناشی از عدم مجازات مقصرین را فراهم می‌آورد. قانون مجازات اسلامی در راستای پیش بینی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مجازات‌های تعزیری قابل اعمال بر این اشخاص را شامل انحلال، مصادره اموال و ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی، ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه، ممنوعیت از اصدار برخی از اسناد تجاری، جزای نقدی و انتشار حکم محکومیت به وسیله رسانه‌ها را مقرر داشته است. ملاکهای تعیین مجازات برای اشخاص حقوقی «شدت جرم» و «تابان زیان بار حاصل از آن» است که در این راستا اشخاص حقوقی دولتی و یا عمومی غیر دولتی در مواردی که اعمال حاکمیت می‌کنند مسئولیت کیفری ندارند و مجازات‌های مذکور در مورد آنها اعمال نمی‌شود. شرط تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی آن است که نه‌تنها «توانی» بلکه «توانی» آنها به نام یا در راستای منافع آنها مرتکب جرم شوند. علل موجهه جرم و نیز فراموشی راجع به شرکت و معاونت در جرم و همچنین مقررات ناظر به تشدید و تخفیف، مجازات و مقررات مربوط به تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات نسبت به جرائم ارتكابی این اشخاص قابل اعمال است و برای رسیدگی به جرائم ارتكابی آنان آئین دادرسی خاصی پیش بینی گردیده و در مقام دفاع از جرائم ارتكابی، نماینده آنان حضور می‌یابد و قرارهای تأمیننی خاصی برای جرائم ارتكابی مقرر می‌گردد. چون مدت زمان چندان از زمان تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نگذری شده و هنوز رویه قضایی در این خصوص شکل نگرفته و آسیب‌های ناشی از این امر کاملاً آشکار نیست مع الوصف این تحقیق می‌کوشد چالشهایی را که مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی با آن مواجه است حتی الامکان بررسی نماید. هرچند پیش بینی این نوع مسئولیت از لحاظ بازرسنگی از ارتكاب جرم ستودنی بوده و می‌تواند بهبود نظام کیفری ایران را در پی داشته باشد لیکن تعدد و تنوع مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از یک سو و تشتت نظریات در حوزه دکترین از سویی دیگر و نیز همخوانی نداشتن قوانین و مقررات موجود با همدیگر می‌تواند در عمل اعمال مجازات علیه اشخاص حقوقی را با چالشی جدی مواجه سازد لذا در این پژوهش سعی شده است با آسیب شناسی درست موضوع، در قالب پیشنهادهایی راهکارهای اصلاحی ارائه گردد.

پیش‌گفتار

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از جمله موضوعات پیچیده حقوق کیفری است که از قرن بیستم مورد توجه قانونگذاران قرار گرفت اما در نظام حقوقی ایران تا پیش از تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، قانونگذار کشورمان جز در خصوص جرایم رایانه‌ای به طور خاص و موردی و به ندرت غیر ضابطه‌مند به این امر پرداخته بود تا اینکه قانونگذار در سال ۱۳۹۲ با تصویب قانون مجازات اسلامی در ماده ۱۴۳ به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، آن هم با اجتماع شرایطی برای تحقق آن که البته به نظر می‌رسد که هر چند گام مهمی در راستای پیش‌بینی مسئولیت کیفری چنین اشخاصی است اما رویکردی شفاف و صریح نمی‌باشد زیرا بدون توجه به اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها و بدون ذکر انواع جرائم که هر کدام مستلزم واکنش اجتماعی خاصی می‌باشند صرفاً به بیان مجازات‌ها پرداخته است که معلوم نیست کدام یک از آنها در قبال چه جرمی قابل اعمال است. همچنین در این قانون ذکر نشده است که چه جرائمی قابل انتساب به اشخاص حقوقی است و کدام جرائم قابل انتساب به آنها نیست؛ بلکه بایان ضمانت اجراها و فاعل و اولاد برای تعیین مجازات برای آنها شامل شدت جرم ارتكابی و نتایج زیان بار آن را مورد توجه قرار داده است.

در تبیین جرم انگاری رفتار اشخاص بیان میدارد که اصولاً در صورت جرم انگاری بعضی از رفتارهای افراد از آنجا ناشی می‌شود که «انسان موجودی اجتماعی است و نیازهای گوناگونی فقط از طریق زندگی گروهی برآورده می‌شود و به تعبیر فلاسفه، انسان موجودی مدنی بالطبع است. بدین سبب به ناچار از بدو خلقت، زندگی خویش را با تشکیل اجتماعاتی از قبیل خانواده، قبیله و کلان شروع کرده است. در این اجتماعات از جمله مسائل مهمی که آدمی با آن روبرو بوده است، تخطی از مقررات حاکم بر جامعه بوده است که معمولاً با

---

۱. قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی، قانون جرائم رایانه‌ای در پنجم خرداد ۱۳۸۸ به تصویب رسید که طی شرایطی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را در حوزه جرائم رایانه‌ای مقرر داشت ولی همانطور که از نام آن پیداست مقررات آن صرفاً در مورد جرائم رایانه‌ای قابل اعمال است.

تضییع حقوق دیگران ملازمه دارد. از آنجا که اشیاء و حیوانات و اجساد که دارای قوه‌ی ادراک و اراده نیستند، نمی‌توانند عامل ارتکاب جرم باشند، بلکه تنها موجودات زنده‌ی انسانی هستند که به علت برخوردارگی از قوه‌ی اراده و هوش و آگاهی ممکن است دست به ارتکاب جرم زده و مسئولیت کیفری داشته باشند. از این رو می‌گویند که جرم یک واقعیت انسانی- اجتماعی است. بدین معنی که تنها موجود انسانی است که این قابلیت را دارد که در قبال رفتار ضد اجتماعی که از او سر میزند مسئول شناخته شود.

رویکرد انسان محور حقوق جزا اساساً نشان دهنده آن است که انتساب رفتار مجرمانه و اعمال مجازات و مسئولیت کیفری را صرفاً نسبت به افراد انسانی قابل تصور دانسته است. بدین ترتیب بیشتر مواد قانون جزا در مقام ذکر مرتکب و فرد مسئول، با بیان الفاظی مانند هر کس، هر فرد انسانی هر گاه مأمور دولت، هر روحانی و هر ایرانی... شروع میشود که ناظر به اشخاص حقیقی است. البته برخلاف رویه فعلی در گذشته صرفاً انجام رفتار مجرمانه را برای اعمال ضمانت اجرایی کیفری که امروزه «واکنش اجتماعی در قبال پدید مجرمانه» نامیده می‌شوند کافی می‌دانستند و اینکه عمل از چه کسی (با چه وضعیت روحی) یا اینکه این اعمال از چه چیزی سر می‌زند مورد توجه نبود از این رو با مطالعه جوامع باستانی ملاحظه می‌گردد که حیوانات، اجسام بی‌جان به جرم نقص قوانین مورد مجازات قرار گرفته‌اند (العوجی، ۱۹۹۸، ص ۹۷). لذا برای انتساب جرم فقط انجام رفتار مجرمانه و اینکه مرتکب یک موجود ملموس باشد کافی بود تا با مسئول شناختن او، وی را مجازات نمایند.

با گذشت زمان و تحت تاثیر افکار دانشمندان، جامعه انسانی فقط انسانی را که از قوه تعقل برخوردار است مسئول اعمال خود شناخته شد؛ این روند اصلاحی ادامه داشت تا این که سیر تحولات حقوق جزا به این نتیجه منتهی شده است که برای تحمیل مسئولیت کیفری از بین انسانها صرفاً افراد خاصی که دارای شرایط عامه تکلیف باشند را مسئول بشناسند؛ لذا از نظر قانونگذاران اثر کیفری باید بر اشخاص عاقل، بالغ، ومختار که جرم را عالماً، عامداً انجام داده باشند تحمیل می‌شود یعنی «علاوه بر علم و معرفت نسبت به موضوع و حکم، تعلق اراده به تحقق عینی وخارجی اندیشه مخالف قانون (انجام رفتار مجرمانه و قصد تحقق نتیجه مجرمانه) نیز شرط تکوین قصد جنایی است. - لذا -

اساساً اهلیت جنایی^۱ جزء بر پایه دو رکن «آگاهی» و «اراده» استوار نمی‌شود» (شریفی و همکاران، ۱۳۹۲، ۱۱۹). لیکن از آنجا که با گسترش فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی و اینکه انجام فعالیت‌های مذکور منحصراً به اشخاص حقیقی نیست بلکه در حال حاضر اشخاص حقوقی با منافع و اهداف خاص به طرق مختلف با اشخاص دیگر در ارتباط با انجام فعالیت‌های مذکور روابطی دارند و متصدی فعالیت‌هایی نیز هستند که شاید مهم‌تر از روابط حقوقی و فعالیت اشخاص حقیقی می‌باشد و قانون برای آنها موجودیت حقوقی مستقل و متمایزی از افراد تشکیل دهنده‌ی آن، به رسمیت شناخته، که مانند اشخاص حقیقی آنها نیز ممکن است برای رسیدن به اهداف خود پس از تشکیل، در تداوم فعالیت‌های خود بعضاً اقداماتی انجام دهند که خلاف موازین باشد. چون حصول اخلال در نظم ناشی از نوع و ماهیت رفتار مجرمانه است. به ماهیت وجودی مرتکب لذا در چنین مواردی رفتار مجرمانه آنها همانند رفتار مجرمانه اشخاص حقیقی مخل نظم خواهد بود در نتیجه وجود این اشخاص و ارتکاب اعمال مجرمانه، بوسیله آنها امروزه به عنوان واقعیتهایی گریزناپذیر در بسیاری از موازین قانونی مورد توجه قرار گرفته است. زیرا به همان دلیلی که اعمال ضمانت‌اجراهای کیفری در مورد اشخاص حقیقی لازم است، اجرای این واکنش‌های اجتماعی در رابطه با رفتار خلاف موازین اشخاص حقوقی نیز ضروری است. لیکن به واسطه ماهیت وجودی خاص اشخاص حقوقی و نیز به دلیل آنکه اقدامات آنها بوسیله اشخاص حقیقی که متصدی و اداره کننده آنها می‌باشند انجام می‌گردد. لذا شیوه احراز مسوولیت کیفری و نحوه برخورد با آنها در مقایسه با اشخاص حقیقی متفاوت بوده و مقررات خاص خود را می‌طلبند.^۲

۱. اهلیت جنایی «...به مجموع عوامل روانی لازم برای امکان انتساب رفتار مجرمانه به اشخاص اطلاق می‌شود» (شریفی، حبیب زاده ۱۳۹۲ ص ۱۱۹)

۲. در باب موجودیت و (مبانی جامعه شناختی اشخاص حقوقی) در خصوص ماهیت این اشخاص، اختلاف نظر وجود دارد. اختلاف نظر دانشمندان علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی راجع است به این مسئله که آیا جامعه و جمع، مرکب حقیقی است یا اعتباری؛ و به عبارت دیگر، جامعه و جمع وجود اصیل و عینی دارد یا وجود اعتباری و انتزاعی. بر همین اساس در خصوص ماهیت اشخاص حقوقی نیز دو فرضیه وجود دارد: یکی نظریه‌ی فرضی بودن اشخاص حقوقی و دیگری نظریه واقعی بودن اشخاص حقوقی^۳ که ذیلآبه بررسی آنها می‌پردازیم:

الف- نظریه واقعی بودن اشخاص حقوقی: باره‌ای از علمای حقوق تحت تأثیر افکار و نظریات فلاسفه، جامعه‌شناسان و روان‌شناسان طرفدار مکتب اصالت جمع، شخص حقوقی را یک واقعیت به شمار می‌آورند که به محض اینکه وجود خارجی می‌یابد شخصیت حقوقی آن محقق می‌گردد و این شخصیت زاینده جعل و فرض قانون

اینک که قانونگذار ما مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را فراتر از قانون جرائم رایانه‌ای به طور عام در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ پیش بینی کرده است جا دارد که بادر نظر گرفتن مجازات‌های مقرر برای این اشخاص و شرایط مسئولیت آنها در آن قانون که در نظام حقوقی ما امری بدیع است و باتوجه به اختلافاتی که ماهیت وجودی این اشخاص با اشخاص حقیقی دارد به بررسی این نوآوری قانونگذار پرداخته شود. علاوه بر آن، ضرورت دیگری که انجام تحقیق در این خصوص توجیه مینماید آن است که پیش بینی مسئولیت اشخاص حقوقی به طور عام همانند هر پدیده جدیدی که پایدیده‌های موجود همخوانی ندارد قطعاً فرایند اجرا همواره با موانع جدی روبه رو است. از این رو پرداختن به خلاءهای قانونی و وجوه تعارض در این قلمرو و پیشنهادوضع قوانین جدید ویا اصلاح مقررات موجود در این بخش به اهمیت مقنن و رفع نواقص موجود در این حوزه به عنوان یک ضرورت ویژه مشی باید مورد توجه قرار گیرد. این پایان نامه که با این اهداف نگاشته شده است مشتق از چهار بخش است: در بخش اول تحت عنوان تعاریف و کلیات، (مفاهیم، مبانی، و سابقه تاریخی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی) که در این بخش اهداف، سوالات فرضیه، محدودیت‌های پژوهش، تعریف واژگان از نظر لغوی و اصطلاحی،

نیست، بلکه واقعی است که خود بر قانونگذار تحمیل می‌گردد. بر اساس این دیدگاه این شخصیت، موجودیت و هویتی مستقل و مجزای از افراد خود دارد، این جمع وجدان، روحی دهنده‌ی مشترکی دارند که خارج از مصلحت و اراده‌ی قانونگذار وجود دارد و فعالیت می‌کند. مطابق نظریه‌ی واقع‌گرایان شخص حقوقی، از اجتماع افراد انسان در یک شخص حقوقی خاصیت جدیدی ایجاد می‌شود که به هیچ وجه شایسته‌ی خاصیتی که افراد انسان قبل از ترکیب داشته‌اند، ندارد. شخص حقوقی دارای اراده‌ای است که از آن به روح و اراده جمعی تعبیر می‌شود و این اراده، از اراده‌ی اشخاص حقیقی عضو آن متفاوت است. (نمایان، ۱۳۸۸، ص ۲۴)

ب- نظریه‌ی فرضی بودن اشخاص حقوقی: این نظریه از عقاید دانشمندانی الهام گرفته است که معتقد به اصالت فرد هستند. پیروان اصالت فرد معتقدند ترکیب جامعه از افراد، ترکیبی اعتباری و انتزاعی است، یعنی در واقع ترکیب صورت نگرفته و آن چه وجود دارد وجود اصیل، غنی و حقیقی فرد است. به این ترتیب جامعه نه وجود حقیقی دارد و نه این که سرنوشت هر فرد مستقل از سرنوشت افراد دیگر است (همان، ص ۲۳) معتقدان به نظریه‌ی فرضی بودن شخصیت حقوقی عقیده دارند، این انسان است که تنها دارنده‌ی حقوق و تکالیف است و او برای بهره برداری انسان از این حقوق و تکالیف خود به نحو ساده‌تر با ایجاد یک امر مجازی سازمانی را بوجود می‌آورد که هر وقت هم بخواهد آن را از بین می‌برد و به آن نام "شخص حقوقی" را میدهد و از این رو افراد تشکیل دهنده‌ی آن خود واجد مسئولیت جزایی می‌باشند: بر این اساس پیروان نظریه‌ی فرضی بودن اشخاص حقوقی به این دلیل که اشخاص حقوقی را فاقد اراده‌ی مستقل از اعضای انسانی خود می‌دانند، با مسئولیت کیفری این اشخاص هم مخالفند.

طرح شبهات و ذکر دلایل مخالفان مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و پاسخ موافقین در این خصوص، مبانی نظری و سابقه تاریخی موضوع مورد بررسی قرار گرفته و در بخش دوم ضمانت‌اجراهای قابل اعمال نسبت به اشخاص حقوقی در ق.م.ا. و مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ق.م.ا. در چند فصل مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل اول ضوابط ق.م.ا. در این خصوص مورد بررسی قرار گرفته ضمانت اجرای جرائم متناسب به این اشخاص، ملاک‌های تعیین مجازات، تمایزات ضمانت اجرای جرائم مربوط به اشخاص حقوقی با جرائم ارتكابی اشخاص حقیقی و وجوه تمایز قانون مجازات اسلامی با قانون جرائم رایانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته، و در بخش سوم ضمانت‌اجراهای جرائم متناسب به اشخاص حقوقی ونحوه تعیین آنها مورد بررسی قرار گرفته است. در این قسمت از پایان نامه ضمن تشریح انواع ضمانت‌اجراهای مقرر ملاکهای اعمال آنها وجوه تمایز مجازات اشخاص حقیقی و حقوقی بررسی شده است. و در بخش چهارم نتیجه‌گیری و پیشنهادات مطرح شده است که در آن بخش و در مباحث جداگانه نتایج تحقیق و پیشنهادات تشریح شده است.